

TÜRK YE TÜRKÇES VE BALKAN A IZLARINDA “KAÇAN” SORU SÖZCÜ Ü*

Yeter TORUN*

ÖZET

Kaçan soru sözcü ü Türkiye Türkçesi a ızlarında farklı fonetik ekillerde yer alan sözlerden biridir. Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak temellerinin atıldığı Eski Anadolu Türkçesinde *kaçan* soru sözcü ünün farklı i levlerle kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *kaçan* soru sözcü ü kullanılmamaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde yer alan bazı yapıların günümüzde Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde olmasa bile Türkiye Türkçesi a ızlarında varlığını bir ekilde sürdürdü ünü görmek mümkündür. Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçede *ka'dan türetilen soru sözcükleri ile *ne* ve *kim* sözcüklerinin temelde soru olmak üzere farklı i levlerde kullanılabilirdi i Türkçenin tarihî geli imi içinde gözlenmektedir. Bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde tarihî dönemlerde *kanı*, *kangı* biçiminde olan *hani*, *hangi* sözcükleri ile *kaç* ve *kaç*'ın türevleri (*kaçıncı*, *kaç*, *kaçar*, *kaçlı*, *kaçlık*) görülmektedir. Bunların dı nda Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *ka'ya dayanan soru sözcüklerine rastlanmamaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde daha çok bir tür cümle ba ı edatı olarak kullanılan *kaçan* sözcü ü Türkiye Türkçesi a ızları ile Eski Anadolu Türkçesi arasındaki ba ı ortaya koyan örneklerden biridir. Bu çalı mada *kaçan* soru sözcü ünün Türkiye Türkçesi ve Balkan a ızlarındaki kullanımları eldeki veriler ı ı nda ekil ve i lev açısından de erlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Kaçan, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi A ızları, Balkan A ızları, Soru Sözcü ü.

QUESTION WORD “KAÇAN” IN TURKISH AND BALKAN DIALECTS

ABSTRACT

The question word *kaçan* is one of the words which takes place in different phonetic forms in Turkey Turkish dialects. The question word *kaçan* is used in different functions in Old Anatolian Turkish that the foundation of Turkey Turkish were laid as a written language. The question word *kaçan* does not exist in standard Turkish. It is possible to see that some kind of structures which exist in Old Anatolian Turkish subsist in Turkish dialects -not in standard Turkish-. Beginning from Old Turkic, it is obvious that question words derived from *ka, ne and kim are used for different functions and question in particular in Turkic languages. *hani*, *hangi* come from *kanı*, *kangı* and *kaç*, derivatives of *kaç* (*kaçıncı*, *kaç*, *kaçar*, *kaçlı*, *kaçlık*) exist in standard Turkish today. Except of these, there is no question word derived from *ka in standard Turkish. The question word *kaçan* which is used as a preposition in Old Anatolian Turkish is a kind of bond between Turkish dialects and Old Anatolian Turkish. In this study, the question word *kaçan* has evaluated in Turkish and Balkan dialects with regard to form and function in the light of this information.

Keywords: Kaçan, Old Anatolian Turkish, Turkish Dialects, Balkan Dialects, Question Word.

* 27-29 Ekim 2011 tarihleri arasında Edirne'de yapılan 4. Uluslararası Türkiye Türkçesi A ız Ara tırmaları Çalı tayı'nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş eklidir.

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Adana - TÜRK YE, E-posta: ytorun@cu.edu.tr.

1. G R

13. yüzyıl itibariyle farklı coğrafyalarda Türkçe için yeni yazı dillerinin ortaya çıkması söz konusudur. 13-15. yüzyıllar da Ouz Türkçesinin Anadolu'da yazı dili olarak buldu u yüzyıllardır. Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak ilk evresini oluşturan bu dönem için farklı adlandırmalar söz konusu olmakla birlikte en yaygın kullanılan adlandırma Eski Anadolu Türkçesi'dir. Bu çalışmada da 13-15. yüzyıl Anadolu sahası için Eski Anadolu Türkçesi adı tercih edildi. Eski Anadolu Türkçesiyle, söz varlığı bağıntı olmak üzere birçok bakımdan Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki bağıntı farklı düzeylerde sürdürülmüştür. Bugün Eski Anadolu Türkçesi döneminde yer alan bazı kullanımların Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yer almadığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesindeki bir yapının Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde olmaması o yapının günümüz Türkçesinde olmadığı anlamına gelmez. Bu doğrultuda Eski Anadolu Türkçesinde yer alan farklı düzeydeki yapıların aslında Türkiye Türkçesi ağızlarında bir şekilde varlığını sürdürdüğüünü görmek mümkündür. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yer almayan kaçan soru sözcüğü de Eski Anadolu Türkçesiyle Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ortak kullanımlardan birini oluşturmaktadır. Bu sözcüğün kullanımı yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarıyla da sınırlı değildir, Balkan ağızlarında da kaçan soru sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesiyle kullanım açısından paralellikleri görülmektedir. Bu çalışmada esas olarak *ka'lı soru sözcüklerinden kaçan sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesindeki kullanım özellikleri genel olarak belirtildikten sonra, bu sözcüğün Türkiye Türkçesi ve Balkan ağızlarındaki kullanımları üzerinde duruldu.

Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçede *ka'dan türetilen soru sözcükleri ile *ne* ve *kim* sözcüklerinin temelde soru olmak üzere farklı seviyelerle kullanılabilmesi Türkçenin tarihî gelişiminde gözlenmektedir. 13. yüzyıl öncesi Türkçesinde soru kavramıyla ilgili yapılan bir çalışmada kullanılan bazı *ka'lı soru sözcüklerinin *kaç*, *kaçan*, *kaçar* / *kaçur*, *kalı*, *kaltı*, *kanı*, *kanç* / *kança*, *kançuk*, *kanda* / *kanta*, *kandın* / *kandan*, *kanga*, *kantaran* / *kantıran*, *kayu*, *kayda* / *kayuda*, *kayu*, *kayudın*, *kayun* / *kayunu*, *kayusı* olduğu ifade edilir (Çetin, 2008: 49).

Tarama Sözlüğü verilerine göre Eski Anadolu Türkçesinde *ka'lı soru sözcükleri: *kaç*, *kaçan*, *haçan*, *kaçansa*, *kanca*, *kancalığın*, *kancarı*, *kancaru*, *kançaru*, *kancasa*, *kanda*, *handa*, *kandadugı*, *kandagı*, *kandaki*, *kandalığı*, *kandan*, *kandasa*, *handasa*, *kangı*, *kankı*, *kanı*, *kaniya*, *kansı*'dir (YTS, 2009). Bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan kaçan sözcüğünün Tarama Sözlüğü verilerine göre hem kaçan hem de haçan biçimleriyle Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanıldığı görülmektedir (YTS, 2009: 133). Tarama Sözlüğü'nde sözcüğe verilen anlamlar: *Ne zaman*, *ne zaman ki*, *her ne zaman*, *vaktaki*, *nasıl*, *ne suretle*'dir (YTS, 2009: 133). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ilişkin yapılan diğer çalışmalarda kaçan, kaçan ki ve kaçan kim yapıları zaman zarfı veya cümle bağı edatı olarak değerlendirilmiştir, bu yapıların bağlamında bulunduğu cümleyi çoğunlukla *-IncA* anlamıyla zarfla belirtildiği belirtilmiştir (Özkan, 2009: 125,129; Akalın, 1995; 1998; 2000; Tiken, 2004: 81).

Bugün Türkiye Türkçesine soru sözcükleri açısından bakıldığında tarihî dönemlerde *kanı*, *kangı* eklinde geçen sözcüklerin sözcük bağıntı k->h- de i imine u ramı *hani*, *hangi* sözcükleri ile kaç ve kaç'tan türetilen *kaçıncı*, *kaça*, *kaçar*, *kaçta*, *kaçlı*, *kaçlık* sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir (Gülensoy, 2007: 714). Bunun dışında Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *ka'ya dayanan soru sözcüklerine rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinde *ka'lı *hani*, *hangi* ve kaç sözcüklerine, bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde kullanılmasa da Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kaçan sözcüğünü de eklemek gerekir. Eski Anadolu Türkçesinde daha çok cümle bağı edatı i leviyle karışılan bu sözcüğün acaba Eski Anadolu Türkçesinden günümüz Türkçesine yansımaları nasıldır? Kaçan sözcüğünün günümüz Türkçesine yansımaları Türkiye Türkçesi ve Balkan ağızlarında ve diğer çeşitli Türk lehçelerinde izlemek mümkündür.

Kaçan soru sözcüğü bugün birçok çeşitli Türk lehçesinde soru zarfı olarak Türkiye Türkçesindeki *ne zaman* sorusuna karşılık olacak biçimde kullanılmaktadır. *Kaçan* soru sözcüğü ünün çeşitli Türk lehçelerinin bazılarındaki görünüşleri şu şekildedir:

Azerbaycan Türkçesi: haçan

Türkmen Türkçesi: haçan

Özbek Türkçesi: kaçan

Uygur Türkçesi: kaçan

Tatar Türkçesi: kayçan

Kazak Türkçesi: ka an, ka annan

Kırgız Türkçesi: kaçan (Buran, Alkaya, 2007)

Altay Türkçesi: kaçan

Karaçay-Malkar Türkçesi: kaçan (Tavkul, 2000: 235)

Tuva Türkçesi: kajın (Arıkoğlu, Kuular: 2003: 63)

Hakas Türkçesi: hacan (HTS, 2007: 136)

2. “*kaçan*” SÖZCÜĞÜNÜN TÜRK YE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KULLANIMI

Kaçan sözcüğü ünün Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımını derlendirmek için öncelikle Derleme Sözlüğü’nden yararlanıldı. Derleme Sözlüğü’nde *kaçan* sözcüğü *kaçan* biçimi yanında, *haçan*, *haça*, *haçanda*, *haçen*, *açan* biçimlerinde yer almıştır. Derleme Sözlüğü’ne göre *kaçan* sözcüğü üne verilen anlamlar:

1. Ne vakit, ne zaman: “Haçan sizin eve geldimse bulamadım.”
2. Mademki: “Haçan öküzleri bulamadın eve niçin gelmedin.”
3. Ne çabuk: “Haçan gidip geldin.” (DSVIII, 2586; DS VII, 2248-2249).

Sözcüğü ünün ba ta *h-* ünsüzünün dümesiyle oluşan *açan* biçimine Derleme Sözlüğü’nde verilen anlamlar ise:

1. Ne zaman ki, -di mi vakit
2. Madem, mademki
3. Ne yazık: Açan, ben gelinceye kadar ölmü
4. *Aç’an*: Ancak (DS I, 57).

Derleme Sözlüğü’nde geçen *haça* yapısının derleme yeri Azerbaycan, *haçanda* ve *haçanabir* yapısının derleme yeri Kıbrıs olarak belirtilmiştir (DS VII, 2249). Bu çalışmada öncelikle *kaçan*, *haçan*, *haçen*, *açan* biçimlerinin Derleme Sözlüğü’ne göre kullanıldığı yerler aşağıdaki tabloda gösterildi:

Derleme Yerleri	kaçan	haçan	haçen	açan
Adana	+	+		
Adıyaman				
Afyon				
A r ı				
Amasya				
Ankara				
Antalya				
Artvin		+		
Aydın				
Bahkesir		+		
Bingöl				
Bitlis				

Derleme Yerleri	kaçan	haçan	haçen	açan
Kars		+		
Kastamonu		+		
Kayseri				
Kırklareli				+
Kır ehir				
Kocaeli		+		
Konya		+		
Kütahya				
Malatya				
Manisa				
Mara				
Mardin				

Derleme Sözlü ü’nden elde edilen verilere göre sözcü ün *kaçan* biçimi Çanakkale’den, hem *kaçan* hem de *haçan* biçimi Adana’dan, ikinci hecedeki ünlüsünün incelmi ekli *haçen* biçimi ise yalnızca Eski ehir’den derlenmi tir. Bunun dı ında sözcük Derleme Sözlü ü’nde daha çok *haçan* biçimiyle yer almı tir. Sözcü ün ba ta *h-* dü mesiyle olu an *açan* biçiminin derlendi i yerler ise; Bursa, Eski ehir, Kırklareli, Rize, Trabzon ve Tokat’tır. Bu tablodan sözcü ün Türkiye Türkçesi a ızlarında yaygın kullanılan biçiminin *haçan* oldu u anla ılmaktadır. Anadolu a ızlarında sıkça rastlanılan sözcük ba ı k- > - de i ikli i açısından bakıldı ında Derleme Sözlü ü’nde *kaçan*’ın *açan* biçimiyle yer almadı ı görülmektedir, ancak Mersin A zı Sözlü ü’nde sözcü ün *haçan* yanında, *açan* biçiminde de yer aldı ı görülmektedir (Tor, 2004: 154).

3. “kaçan” SÖZCÜ ÜNÜN BALKAN A IZLARINDA KULLANIMI

Kaçan sözcü ünün Balkan a ızlarındaki kullanımlarına gelince, Janos Eckmann sözcü ü *açan* biçimiyle ba lama edatı olarak de erlendirmi , ‘*kaçan, ne zaman*’ anlamını vermi , “*açan ge ti, oni gördüm*” örne ine yer vermi tir (1988; 204).

Örneklerle Deliorman Türk A zı Sözlü ü’nde *kaçan* sözcü ünün *açan* ve *haçan* biçimlerinde yer aldı ı görülmektedir. Bu sözlü e göre *açan* ve *haçan* sözlerine verilen anlamlar ve örnekler u ekildedir:

açan *ba* . 1. Haçan, mademki. “*Ee, açan i leycen, gel, dedi. Te çe me, te ipler*” 2. *zf.* Ne tez, ne çabuk. “*Dün gittin, açan geldin! Raabet etmedilee mi?*” (Cebeci, 2010: 48).

haçan *zf.* Madem, mademki. “*Haçan istemeeri, zoolan yidimee çalı ma.*” (Cebeci, 2010: 129).

Hamdi Hasan (1997)’ın Makedonya ve Kosova Türklerinin kullandı ı atasözü ve deyimleri topladı ı çalı masında ise *kaçan* sözüne *haçın* ve *açın* biçimlerinde rastlanmaktadır. Makedonya ve Kosova Türklerinin kullandı ı bu atasözü ve deyimlerde sözcü ün kullanımına daha yakından bakıldı ında a a ıdaki kullanım özellikleri görülmektedir:

1. *Ne zaman* anlamıyla kullanımı:

Bilse insan haçın ülecek, gendi yapar mezarını (1997, 34). / “*nsan ne zaman ölece ini bilse mezarını kendisi yapar.*”

Allah bildirmemi insana haçın ülecek. (1997, 96). / “*Allah insana ne zaman ölece ini bildirmemi .*”

Kesmemi idım gübegini, bilim haçın dogmi tir (1997, 151). / “*Göbe ini kesmedi im için ne zaman do du unu da bilmem.*”

2. *-InçA* , *-dI* *I zaman* anlamıyla kullanımı:

Açın alır fenalıklar aç kapilari (1997, 89). / “*Fenalık gelince / ortalı ı sarınca kapıları aç.*”

Açın konu ur bal akar agzından (1997, 90). / “*Konu unca / konu tu u zaman a zından bal akar.*”

Di i evlât açın dogar, hem evin saçakları aglar (1997, 128). / “*Kız çocu u do unca evin saçakları bile a lar.*”

3. *art* , *-dI* *I takdirde* anlamıyla kullanımı:

Allah’tan haçın gelir yok ne yapasın (1997, 98). / “*Sıkıntı / dert Allah’tan gelirse / geldi i takdirde yapacak bir ey yoktur.*”

Türkçesi ile ça da Türk lehçelerinin söz varlığı açısından karışılabilirliği tartışılması çalışmalarıyla ölçünlü dil yanında Türkiye Türkçesi ağzlarının da önemli bir alan olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur.

KAYNAKLAR

AKALIN, İsmet Halûk, “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”, **Türk Dili**, Türk Dil Kurumu Yayınları, S: 518, Ankara 1995, s. 156-163.

_____,